

Titkok és titkolózások a pszichoanalízis történetében

Some secrets and mysteries in the history of psychoanalysis

Friedrich Melinda doktorandusz
MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet

melinda.friedrich@gmail.com

Initially submitted March 10, 2015; accepted for publication April 15, 2015

Abstract:

By discovering the unconscious and thus providing an insight into the until then unknown motives of our dreams and acts, psychoanalysis has had a key role in revealing the mysterious. Secrets, however, are not only lurking in our dreams, but are necessarily present in the history of psychoanalysis as well. With the publishing of the correspondence between the prominent figures of early psychoanalysis, many of those secrets were uncovered. Other secrets turned into mysteries after the death of their guardian(s). In my paper, I will discuss the following cases: 1) the diagnosis as a secret (A. J. Storfer, Otto Gross) 2) a secret meeting organized by Stekel in the absence of Freud 3) some mysteries (the example of A. J. Storfer), 4) Eitingon's strange deliveries 5) private secrets (the alleged relationship between Freud and Minna Bernays, the motives of the suicide of Victor Tausk).

Key words: secret, mystery, psychoanalysis, Gross, Storfer, Tausk

Kulcsszavak: titok, rejtély, pszichoanalízis, Gross, Storfer, Tausk

Freud szerint „[a]ki figyelemmel kísért tudományos mozgalmakat, tudja, hogy [ehhez hasonló] zavarok és egyenetlenségek ott is előfordulnak. Másutt talán csak gondosabban titkolják azokat; a pszichoanalízis ezekben a dolgokban is őszintébb.” (Freud 1914: 103) A pszichoanalízis a tudattalan feltárásával, az elfojtott szexuális ösztönök tudatossá tételével lehetővé tette az addig öntudatlan motívumokba való belátást. A pszichoanalitikus a titok feltárásával a hatalom egyik alappillérét ingatta meg. Bármilyen nagy szerepet is vállalt a pszichoanalízis a titokzatos leleplezésében, titkok a pszichoanalízis történetében is szükségszerűen jelen vannak.

A pszichoanalízis történetének számos titka a korabeli levelezések nyilvánosságra hozatalával számunkra is megismerhetővé vált. Mások viszont, a titok őrzőjének/őrzőinek halálából kifolyólag, rejtélyekké lettek. Tanulmányomban a következő eseteket érintem: 1) diagnózis, mint titok (A. J. Storfer, Otto Gross) 2) titkos találkozó Stekel szervezésében, Freud jelenléte nélkül, 3) rejtélyek (A. J. Storfer), 4) Eitingon különös küldeményei, 5) magánéleti titkok (Freud és sógornője viszonya, Tausk öngyilkosságának indítékai).

A diagnózis mint titok. A következő diagnózis titkának őrzői a svájci analitikusok voltak, tartalmát Jung ismertette meg Freuddal: „Storfert¹ ismerem. Annakidején infantilis öngyilkossági kísérlet miatt volt a Burghölzliben (diagnózis: szkizofréria). Vélhetően ezért tartja magát távol a pszichoanalízis itteni képviselőitől. Ez természetesen szigorúan bizalmas.” (Freud/Jung 1974: 509, 1911. nov. 14.) A későbbiekben Storfer a Verlag igazgatójaként jelentős szerephez jut a pszichoanalitikus mozgalomban, csak Freud magánlevelezéseiben találkozhatunk elmeállpotára vonatkozó negatív jelzőkkel.²

Olyan esetre is akad példa, amikor a diagnózis a páciens előtt marad titok. Ez már csak azért is figyelemreméltó, mert a szóban forgó páciens, Otto Gross³ anarchista, kokainista ideg orvos maga is kolléga volt. Freud 1908 májusában utalja be Grosst elvonókúrára C. G. Junghoz a Burghölzli Elmegyógyintézetbe.⁴ Jung egyúttal analitikus kezelésbe veszi Grosst, akivel felváltva analizálták egymást.⁵ A Freud által is jóváhagyott kezdeti diagnózist, amely kényszerneurozízis lett volna (Freud/Jung 1974: 170), Jung végül a sokkal súlyosabb dementia praecox-ra módosítja.⁶ Jung 1908. június 19-i levelében arra kéri Freudot, hogy ne közölje Gross-szal a diagnózist: „Arra az esetre, ha Gross később Önhöz találna fordulni, azt kérem, hogy a diagnózist [dementia praecox] ne említse neki, mert én nem tudtam neki megmondani.” (Freud/Jung 1974: 174). A páciens ugyanis idő előtt távozott a színről: egy óvatlan pillanatban átvette magát az intézet falán, és megszökött (Freud/Jung 1974: 172). Gross életrajzírója szerint a diagnózis – a dementia praecox gyógyíthatatlan betegség, a mai szkizofréria megfelelője – sem az akkori, sem a mai diagnosztikus kritériumok szerint nem helytálló (Hurwitz 2002: 68). Gross kórtörténetében semmit nem találni, ami megfelelne az akkor Kraepelin által leírt dementia praecox tüneteinek, és az sem derül ki, mire alapozza

¹ Storfer Adolf (1938-tól Albert) József (1888-1944) bukovinai születésű, magyar anyanyelvű újságíró, szerkesztő, nyelvész. 1924 és 1932 között az Internationaler Psychoanalytischer Verlag igazgatója, több pszichoanalitikus folyóirat alapítója és szerkesztője. A kolozsvári egyetemen filozófiai, pszichológiai, és nyelvtudományi tanulmányokba kezd, majd jogtudományra vált: először Bécsben, majd 1908-tól Zürichben hallgat jogot. Dokumentálhatóan először mint páciens lép kapcsolatba a pszichoanalízissel, amikor 1909-ben öngyilkossági problémák miatt a Burghölzliben kezelik.

² Például Freud Eitingonnak írt levelében: „Storferral, bár elviselhetetlen, bolond és pazarló, olyan erőt veszítünk el, amely ügyünknek értékes szolgáltatásokat tett.” (Freud/Eitingon 2004: 770)

³ Otto Gross (1877-1920) osztrák ideg orvos, Freud egyik első és kezdetben különösen nagyrabecsült követője. Bár ő élete végéig pszichoanalitikusként határozta meg magát, extravagáns életmódja és nézetei miatt nem fogadta be őt a pszichoanalitikus szakma. Grossról bővebben lásd Hurwitz 1988, magyar nyelven Friedrich 2006.

⁴ A Freud által írt beutaló szövege: „Igazolom, hogy az általam évek óta ismert Dr. Otto Gross, a neuropatológia docense sürgősen egy zárt intézet felvételére szorul, hogy ott orvosi felügyelet alatt megszabaduljon ópium- és kokainfüggőségétől, mely szereket az elmúlt években testi és szellemi egészségét egyaránt veszélyeztető módon fogyasztott.” (Idézi Hurwitz 1988: 135).

⁵ Jung erre vonatkozó sorai: „Amikor megakadtam, ő analizált engem. Ily módon még a saját egészségemnek is hasznára vált a dolog. [...] Pszichikailag jelentősen javult az állapotom, úgyhogy már kevésbé látszik sötétnek a jövő. [...] Ma van az első nyugodt napom, mert tegnap befejeztem az analízist, [mely] a tudomány számára is szép eredményeket produkált. Ezeket mihamarabb igyekszünk is írásba foglalni” (Freud/Jung 1974: 170).

⁶ Jung így számolt be Freudnak a kezeléséről: „Végre, nagyon hosszú idő után akad egy nyugodt pillanat, amikor össze tudom szedni magam, hogy írjak egy levelet. Ez idáig a Gross-ügy a szó szoros értelmében felemészített engem. [...] Nincs számomra fejlődés, pszichológiai értelemben nem létezik számomra a tegnap. A kora gyermekkor eseményei örökké hatással lesznek rá, és mindig újak maradnak neki, úgyhogy minden ráfordított idő és minden analízis ellenére a ma történéseire egy hat éves kisfiú módjára reagál. [...] Bizonyára már Ön is kiolvasta szavaimból a diagnózist, melyet én sem akartam elhinni, és melyet most mégis iszonytató bizonyossággal látok magam előtt: dementia praecox.” (Freud/Jung 1974: 172).

Jung ezt a kórmeghatározást (Hurwitz 1988: 190). Úgy tűnik, a páciens elől titokban tartandó diagnózis mögött újabb titok lappang.

Egy titkos találka. Veszélyes vállalkozás volt azonban a hatalom legfőbb birtokosa – a pszichoanalitikus mozgalom szellemi vezetőjeként ez maga Freud volt – előtti titkolózás. Ilyen esetre is akad példa. Miután Ferenczi az 1910-es nürnbergi kongresszuson Jungot javasolta az Egyesület örökös elnökének, a felháborodott bécsiek Stekel hotelszobájában titkos összejövetelt tartottak. (Bos 2006: 120) Freud azonban megneszelte a dolgot, váratlanul betoppant és drámai hatású beszédet tartott. Stekel a pszichoanalízis történetéről írt munkájában így számol be erről: „Titkos találkozózt hívtunk össze [Stekel és Adler] a bécsi kollégákkal, hogy szembehelyezkedjünk az indítvánnyal és Bécs vezető szerepét biztosítsuk. Mintegy 15 bécsi volt jelen, és az ellenjavaslatokat latolgattuk, amikor kinyílt az ajtó és belépett Freud. [...] soha életemben nem láttam olyan feldűlni. (Az egyik bécsi Júdás szerepét játszotta, és értesítette a mestert titkos találkánkról.) Freud megpróbált meggyőzni minket [...]. Sötét színekkel festette le a pszichoanalízis jövőjét. A teljes tudományos világ ellenünk fog fordulni. Zürich az egyetlen klinika, ahol analízist tanítanak. Antiszemita hadjáratot indítanak az analízis ellen [...]. 'Kereszténynek' kell vezetnie a mozgalmat. Könnyek voltak a szemében: „A puszta létem forog kockán” – kiáltotta. [...] Mindannyian mélyen megrendültünk. [...] Freud a mai napig nem bocsátotta meg nekem, hogy akkor erősebb voltam nála.” (Stekel 2005: 113-114). A fenti esetben a titok őrzői voltak többségben a nem beavatottakkal, köztük épp a legfőbb tekintéllyel szemben.

Egy kibogozott rejtély. A levelezésekben nem csak titkokkal, rejtélyekkel is találkozhatunk. A rejtély a titkokkal ellentétben nem interperszonális kérdés, nem szándékolt, és magában hordja a felhívást a megfejtésre. A következő eset a Freud/Eitingon levelezésben szerepel. 1934 novemberében a kereskedelem felbukkant egy Freud-kézirat (*Ein religiöses Erlebnis*), amelyet Freud, emlékei szerint, régebben Eitingonnak⁷ ajándékozott (Freud/Eitingon 2004: 884). Eitingon kissé feldűltan válaszol: „Tudomásom szerint soha nem vesztettem el semmit, ami Öntől származik. Valamilyen okból olyan elégedetlen most velem, hogy ilyen gyanú árnyéka vetül rám? Kérem, akkor írja meg nekem.” (Freud/Eitingon 2004: 885). A rejtélyre, Freud és Eitingon megnyugvására, hamarosan fény derül: „Talán érdekelni fogja Önt, hogyan oldódott meg eladott kézirataim rejtélye. Martin mindent megtudott, a vevő nevét [...], az eladott kéziratok címét és számát [...] és az eladó nevét. Az utóbbi Storfer volt, 600-700 S.-et kapott értük. Egyébként állítólag most nagyon rosszul megy neki.” (Freud/Eitingon 2004: 886).

Akadnak olyan rejtélyek is, amelyeknek ma – egyelőre – nem ismerjük a megfejtését, például Storfer 1919-es távozásának körülményei. Storfer 1919-ben lett a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagja. Ugyanebben az évben a *Szabadgondolat* február 15-i számában⁸ követeli a pszichoanalitikai tanszék felállítását.⁹ A Tanácsköztrásaság bukása után elhagyni kényszerült az országot, Bécsbe menekült. Ferenczi így ír Freudnak Storfer Magyarországhoz fűződő viszonyáról: „Ezen a helyen arra kell utalnom, hogy Storfernek

⁷ Max Eitingon (1881-1943), oroszországi születésű orvos, pszichoanalitikus, tagja a Titkos Bizottságnak, Freud legbelső bizalmi körének. A Berlieni Pszichoanalitikus Poliklinika (1920) és a Palesztin Pszichoanalitikus Egyesület (1933) alapítója, az Internationaler Psychoanalytischer Verlag patrónusa. Az ő nevét is érintik rejtélyek, lehetséges, hogy rokoni szál fűzte Leonid Eitingonhoz. 1988-ban a New York Times több száma is foglalkozott az ügyel. Lásd pl. Draper 1988, Conquest 1988.

⁸ Storfer 1919.

⁹ Bővebben lásd Erős 2013.

erősen tudatos és tudattalan indítékai vannak arra, hogy gyűlölje Magyarországot, a saját hazáját, amelyet nem szenvedhet, s amely nem is bánt vele valami barátságosan. Az ügyben¹⁰ tanúsított meghasadt viselkedését részben erre az ügyre vezetem vissza.” (Freud/Ferenczi III/2, 2005: 271.) Az országból való távozása után Storfer nem tartott fenn szoros kapcsolatot magyarországi kollégáival, a levelezésből úgy tűnik, hogy a velük való érintkezés kizárólag üzleti-szakmai ügyekre korlátozódott. A Magyarországgal kapcsolatos negatív attitűdjét Ferenczi annak tudja be, hogy volt hazája nem bánt vele túl barátságosan – de hogy ez alatt pontosan mit ért, az nem derül ki.

Voltak olyan titkok is, amelyeket őrzőik a beavatottak egy csoportjával osztottak meg, ilyenek például a Titkos Bizottság¹¹ egy-egy körleveléhez mellékelte személyes levelek. A következő példában Ferenczi Storfer levelét ismerteti meg a Bizottság tagjaival: „Nemrég [...] lehetőség nyílt arra, hogy az ügy iránt felkeltsük a legnagyobb magyar könyvkiadó érdeklődését, tehát ismét Storferhez fordultam azzal a kéréssel, hogy mondja meg az önköltségi árat. Válasz helyett viszont a mellékelte, helyenként szükségtelenül szarkasztikus, érdemben pedig ellenségesen elutasító levelet kaptam, amelyet kéretik elolvasni.” (Freud/Ferenczi III/2, 2005: 271) Titoktartásra így csak a Titkos Bizottság szűk köre kötelezett. Ez utóbbira azért is volt szükség, mert „titkot csak egy-egy valaki vagy valakik szűk köre tud megtartani. Úgy tetszik, az a legbiztosabb, ha csak nagyon kis csoportok tanácskoznak, titoktartásra kötelezett és titoksértésért súlyos megtorlással fenyegetett csoportok.” (Canetti 1991: 303) A Bizottság számára a titok nemcsak hatalmi, hanem védelmi eszközt is jelentett.

Talányos küldemények. A háborús években Eitingon, míg Miskolcon szolgált, gyakran segítette élelmiszer-küldeményekkel a Freud családot – többek között krumpli-szállítmányról, két üveg zsírról vagy egy nagy kosár, a Tátrába felküldött tojásról találunk említést a levelezésekben. Olvashatunk azonban olyan küldeményekről is, amelyek a mai olvasó számára legalábbis talányosnak tűnnek, például Freud 1918. január 22-én, Eitingonnak írt levelében: „... ha egy katonai személy egy nagy hátizsákkal és a mellékelte levéllel megjelenik a címzettnél, az készen áll arra, hogy tekintélyes mennyiségű lisztet adjon át neki. Kiegyenlítés nem szükséges. A nehézség a szállításban rejlik”, s remélhetőleg Eitingon fel tud szerelni egy katonát az expedícióra. „Az utazás két szakaszban is történhet, először Önhöz, majd alkalomadtán ide” (Freud/Eitingon II/1, 2004: 130-131, 1918. jan. 22.). Eitingon 1918. február 1-jén válaszában megjegyzi: „Annyiban nem is sietős, hogy az efféle dolgokat itt különösebb fáradság nélkül megkaphatjuk, csak az áttétel ütközik ellenállásokba; mostani, ideiglenes leküzdését is egy analízisnek köszönhetem” (Freud/Eitingon 2004: 131). Ferenczi 1918 márciusában erről számol be Freudnak: „Azt hallottam Eitingontól, hogy Törökszentmiklósról 40 kg fehér »keményítőport« vitetett Önnek. – Csakhogy én is vitettem ugyanabból a forrásból 25 kg-ot, és ezt a mennyiséget akkor Freund úr címére [...] szállítottam. Kérem, érdeklődjön nála, amikor lehetőség adódik rá, ennek az anyagnak a sorsáról.” (Freud/Ferenczi II/2, 2003: 145, 1918. márc. 3.) Eitingon, Miskolcra való távozása után, már Lipsceből így ír Freudnak: „Kimondhatatlanul sajnálom, hogy erről az igen sivár

¹⁰ Storfer a Verlag igazgatójaként megszerezte a magyarországi Freud-kiadás jogait, a már elkészült Freud-fordítások kiadása azonban elmaradt. Storfer ez okból került konfliktusba magyarországi kollégáival, elsősorban Ferenczivel.

¹¹ A Titkos Bizottság egy informális testület, amely kb. 1912-től 1927-ig működött. Tagjai Freud és a hozzá leglojalisabb analitikusok: Ferenczi Sándor, Otto Rank, Ernest Jones, Hanns Sachs, Karl Abraham és Tószegi Freund Antal 1919-ig, halála után Max Eitingon. A Bizottság tagjai körlevél formájában kommunikáltak egymással.

vidékről már nem lesz lehetséges kedves nejét csomagokkal megörvendeztetni, de [Magyarországról való] elutazásom előtt még ígéretet kaptam, hogy Kassából még küldenek Önnek lisztet.” (Freud/Eitingon 2004: 143, 1918. nov. 25.) Egy későbbi levelében pedig sajnálatát fejezi ki, hogy a professzorok nem Lipszében laknak, mert oda igen jó a csomagösszekötötetés. Hogy pontosan milyen csomagokról volt szó, a mai olvasó számára rejtély marad.¹²

Magánéleti titkok. Nem újdonság, hogy a közvéleményt éppen a magánélet titkai érdeklik leginkább. Így van ez a pszichoanalízis történetével kapcsolatban is. A legutóbbi, nagyobb sajtónyilvánosságot kapott ügy Freud feltételezett viszonya sógornőjével, Minna Bernays-zal. A titok (vélt) felfedésének főbb állomásai a következők: Jones Freud-életrajzában az ügyet csak mint rosszindulatú pletykát említi (Jones 1953: 153); Jung 1957-ben egy interjúban azt állította, Freud sógornője beszélt neki a viszonyról 1907-ben (Billinsky 1969: 42); a titkot boncolgató írások lavináját egy 2006-os felfedezés indította el, miszerint Freud és sógornője 1898 augusztusában egy svájci szállodában mint „Dr. Sigm. Freud és neje” foglalt szobát (Maciejewski 2006). A viszony létezésével és ellen is számtalan érvet sorakoztattak fel (lásd erről Lothane 2007). A viszony létezésével szemtanú hiányában nem bizonyítható, azt legfeljebb valószínűsíteni lehet (vagy nem lehet). Romantikus regénynek¹³ is ihletője lett a titoknak vélt, viszonynak hitt kapcsolat, hiszen az olvasóközönségre is vonzerőt gyakorol, ha a könyv elolvasásával közelebb juthat az áhított titkokhoz. Figyelemreméltó Freud Minnához írt leveleinek hiánya az 1893 és 1910 közötti időszakból. Aki azonban Freud magánélete iránti kíváncsiságból veszi kézbe Freud és Minna Bernays kiadott levélváltását (Hirschmüller 2005), csalódnia fog: nyomát sem találni benne olyan utalásnak, amely Jung híresztelését igazolná (Nitzschke 2006).

A pszichoanalízis története nincs híján olyan epizódoknak, amelyek a fentihez hasonló érdeklődést váltottak ki. Például szolgálhat erre Freud hűséges tanítványának, Viktor Tausknak¹⁴ 1919-ben elkövetett öngyilkossága is. Az öngyilkossághoz vezető lehetséges motívumok, különös tekintettel Freud az ügyben játszott szerepére, heves tudományos viták kiindulópontját képezték.¹⁵ A történet vázlatosan a következő: Tausk 1918 decemberében arra kérte Freudot, hogy kezelje őt, Freud azonban elutasította őt, és Helene Deutschhoz irányította. Helene Deutsch akkoriban Freudhoz járt analízisbe, ahol sokat beszélt neki Tauskról, Tausk viszont Freudról panaszkodott Helene Deutschnak. Három hónap után Tausk analízise összeférhetetlenné vált Deutsch saját analízisével, így Deutsch megszakította Tausk analízisét. Újabb három hónappal később, 1919 júliusában, nyolc nappal az esküvője előtt Tausk végzett magával.¹⁶ Búcsúlevelet is írt, melynek címzettje Freud volt. Roazen 1969-es könyvének – amely akár sikerkönyvnek is nevezhető, hiszen néhány éven belül megjelent francia, német, spanyol, portugál, olasz és japán fordításban is – központi kérdése, hogy milyen szerepet játszott Tausk öngyilkosságában Freudhoz való viszonya és a Freud részéről

¹² Vö.: Hárs 2008.

¹³ Lásd pl. Daniels 1992, Mack-Kaufman 2013.

¹⁴ Victor (Viktor) Tausk (1879-1919) jogász, publicista, 1908-tól a pszichoanalízis híve, 1914-től ideggyógyorvos. Jelentős kutatásokat végzett a pszichózissal kapcsolatban. Életét és munkásságát Paul Roazen, a torontói egyetem professzora tárta fel.

¹⁵ Lásd Roazen 1969, Roazen 1977, Roazen 1978, Eissler 1971, Eissler 1974, Eissler 1977, Eissler 1983.

¹⁶ Hasonlóan Freud és Minna feltételezett románcához, ez a történet is ihletője lett egy szerelmi szállal átfont regénynek. (Webster 2009) Roazen (1969: 103) szerint Tausknak viszonya volt a Freuddal is közeli barátságban álló Lou Andreas-Saloméval. Roazen – Helene Deutsch közlésére támaszkodva – fölveti annak lehetőségét, hogy Freud Tauskkal szembeni bánásmódjában és analízisének elutasításban szerepe volt Freud féltékenységének. (Roazen 1978: 374)

történet elutasítása. Roazen könyvével szemben azt kifogásolta fő kritikusa, K. Eissler, hogy a Roazen által leírtakból elkerülhetetlenül következik az, amit Roazen maga nem mond ki, vagyis hogy Freud felelős Tausk haláláért. (Eissler 1977: 428) Eissler 1971-es könyvében fölmenti Freudot a felelősség alól, és Tausk pszichopatológiájára helyezi a hangsúlyt, Tausk öngyilkosságáért elsősorban annak impotenciáját felelőssé téve.¹⁷ Eissler Roazen könyvét Freud elleni „brutális támadásként” (idézi Roazen 1977: 101) értelmezte; írásaival kísérletet tett Freud tekintélyének sérthetetlen állapotában való megőrzésére.

A fenti esetekben az a közös, hogy valamennyinek köze van a titok és a hatalom kérdéséhez. Aki a titok birtokában van, az egy hatalom birtokában is van. Valamennyi titkolózás hatalom által és/vagy hatalom elől titkol el valamit. Igazoltnak látszik Canetti tétele: „A titok a hatalom legmélye mélyén rejtőzik.” S „[a] hatalomnak szükséglete, hogy a *kiismerés* egyenlőtlenül oszljon meg.” (Canetti 1991: 298)

A titok hasonlatosnak tűnik a Canetti által emlegetett tuskéhoz. „Tüske csak abban marad, aki engedelmeskedik, tuskéje a végrehajtott parancsnak van.” (Canetti 1991: 314) „Rejtett valami a tüske, senki se gyanítja, a tüske csak esetleg alig észrevehetően mutatkozik meg, mint tűnő berzenkedés, mielőtt a parancsnak engedelmeskedünk. A tüske azonban mélyen befűrődik abba, aki egy parancsnak megfelelt, és elmúlhatatlanul megül benne. Nincs lelki képződmény, amely örökebb volna a tuskénél. A tüske megőrzi az egész parancsot, az erejét, a horderejét, a hatásterét, a parancsadás percétől fogva bele van mintázva minden. Évek, évtizedek múlhatnak el, mikorra a parancsnak ez a mélyre fűrődött és emlékezetbe ágyazott része, parányi pontos mása újra fölszínre tör.” (Canetti 1991: 313-314)

Zárszóként kijelenthetjük, hogy a miképpen nincsen rózsza tövis nélkül, úgy nincs pszichoanalízis-történet sem titok nélkül.

Irodalom

BOS, J.: *Conversation with a Truth Seeker*. *Psychoanalysis and History*, 8 (2006): 161-170.
<http://dx.doi.org/10.3366/pah.2006.8.1.161>

CONQUEST, R.: Max Eitingon: Another View. *The New York Review of Books*. (3 July 1988) 18 March 2015 URL: <http://www.nytimes.com/1988/07/03/books/max-eitingon-another-view.html>

CANETTI, E.: *Tömeg és hatalom*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1991.

DANIELS, K.: *Minna's Story: The Secret Love of Dr. Sigmund Freud*. Santa Fe, New Mexico, Health Press, 1992.

DRAPER, T.: *The Mystery of Max Eitingon*. In: *The New York Review of Books*, 35, no. 6 (April 14 1988), 32—43.

EISSLER, K. R.: *Talent and Genius: The Fictitious Case of Tausk contra Freud*. New York: Quadrangle Books, 1971.

EISSLER, K.R.: *On Mis-Statements of Would-Be Freud Biographers with Special Reference to the Tausk Controversy*. *International Review of Psycho-Analysis*, 1 (1974):391-414.

EISSLER, K.R.: *Comments and Criticisms*. *Contemporary Psychoanalysis*, 13 (1977) :426-428.

EISSLER, K. R.: *Victor Tausk's Suicide*. New York, International Universities Press, 1983.

ERŐS, F.: *A pszichoanalízis a budapesti egyetem orvoskarán 1918–1919-ben*. In: Zsidóság - tradicionalitás és modernitás: Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2003. 129-152.

¹⁷ Eissler könyvére reagálva szót emelt apja védelmében V. Tausk fia, Marius Tausk. Lásd: Tausk 1973.

- FREUD, S.: *A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez*. In: Sigmund Freud művei. (Szerk.: Erős Ferenc) I. kötet: Önéletrajzi írások. Budapest, Cserépfalvi, 1993. 65-117.
- FREUD, S. – JUNG, C. G.: *Briefwechsel*. Frankfurt/M., Fischer, 1974.
- FREUD, S. – EITINGON, M.: *Briefwechsel 1906-1939*. (Szerk.: Michael Schröter.) Tübingen, edition diskord, 2004.
- FREUD, S. – FERENCZI, S.: *Levelezés I/1-III/2*. (Szerk.: Ernst Falzeder, Eva Brabant, Patrizia Giampieri-Deutsch, André Haynal, Erős Ferenc és Kovács Anna) Budapest, Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, 2000-2005.
- FRIEDRICH, M.: *Otto Gross, az elfeledett kultúrforradalmár*. Thalassa, 2 – 3 (2006): 33-56.
- HÁRS, GY. P.: *Magyarország megszállása és ellenmegszállása: pszichoanalitikusok stratégiai magánháborúi 1917-ben (2. rész)*. Műút, 005 (2008):, 84-88.
- HIRSCHMÜLLER, A. (szerk.): *Sigmund Freud und Minna Bernays: Briefwechsel 1882-1939*. Tübingen, edition diskord, 2005.
- HURWITZ, E.: *Otto Gross: Paradies-Sucher zwischen Freud und Jung*. Frankfurt/M., Suhrkamp, 1988.
- HURWITZ, E.: *Otto Gross – ein Schizophrener?* In: Heuer, Gottfried (szerk.): 2. Internationaler Otto Gross Kongress. Marburg an der Lahn, LiteraturWissenschaft.de, 2002. 63-77.
- LOTHANE, Z.: *Sigmund Freud and Minna Bernays. Primal Curiosity, Primal Scenes, Primal Fantasies—and Prevarication*. Psychoanalytic Psychology, 24 (2007): 487-495. <http://dx.doi.org/10.1037/0736-9735.24.3.487>
- MACIEJEWSKI, F.: *Freuds Geliebte. Späte Sensation im Freud-Jahr: Archiyfund bestätigt Affäre zwischen Sigmund Freud und Minna Bernays*. Frankfurter Rundschau (2006. 09. 28.): 28-29.
- MACK, K. – KAUFMAN, J.: *Freud szeretője [Freud's Mistress]*. Pécs, Alexandra, 2013.
- NITZSCHKE, B.: *Der Mann, der das Schlafzimmer vergaß. Noch ein Briefwechsel: Sigmund Freud und seine Schwägerin..* DIE ZEIT Archiv. Jahrgang 2006, Ausgabe: 19 (2006. május 4.). URL 01.04.2014: <http://www.zeit.de/2006/19/ST-Minna>
- ROAZEN, P.: *Brother Animal: The Story of Freud and Tausk*. New York, Alfred A. Knopf, 1969.
- ROAZEN, P.: *Orthodoxy on Freud: The Case of Tausk*. Contemporary Psychoanalysis, 13 (1977):102-114.
- ROAZEN, P.: *Reading, Writing, and Memory: Dr. K. R. Eissler's Thinking*. Contemporary Psychoanalysis, 14 (1978):345-353.
- STEKEL, W.: *On the History of the Analytical Movement*. Psychoanalysis and History, 7 (2005): 99-130. <http://dx.doi.org/10.3366/pah.2005.7.1.99>
- STORFER, A. J.: *Psychoanalysis ante portas!* Szabadgondolat, 1919/4, 94–95
- TAUSK, M.: *Victor Tausk as seen by his son*. American Imago, 30 (1973): 323-334..
- WEBSTER, B.: *Vienna Triangle*. San Antonio, Texas, Wings Press, 2009.